Садиби їхні сполучалися зеленою дерев'яною хвірткою. Щоразу, коли Федір з'являвся на своєму обійсті, над хвірткою з того боку зроджувалася обшмугляна, мов іржавий цвях, голова діда Радька і пусто-око стежила за кожним його рухом. Коли Федорові доводилось наближатися до хвіртки, дід Радько зітхав з відвертим співчуттям:

— Бідний ти чоловік, Федоре!

— А чого б то, діду Радько?

— Та не того, що бідний, а того, що пропадаєш.

— Поки живий — не пропаду!

— Ти — то й ні, а Катря?

— А що Катря? Ось возив її тричі в Цхалтубо, а це дають путівку за кордон. У Словаччині, кажуть, є вода — слона ставить на ноги! Приїздять туди люди на костурах, а звідти — гопки скачуть! І герб у тому городі — зламаний костур. Повезу Катрю туди.

— Женщину тобі треба,— плямкав губами дід Радько і очима теж приплямкував.

Федір мовчки відвертався.

— Таку б тобі женщину, як моя племінниця Дора. Щоб земля під нею горіла сажнів на три.

Федір одвертався ще більше. Він любив Катрю і більше нічого не хотів знати. Хоч тепер ніби й не любов, а тільки біль, муки, горе, радість була чи й не була — невже таке життя? Ну, гаразд, заспокоював себе Федір, а

хіба тільки те й знати, що бити гопки від щастя, хіба он все людство не переживає тяжких часів, як про те щодня торочать по радіо й телевізору? А він не хотів відділяти себе від людства, був якоюсь там його часткою, до того-ж, коли казати щиро, часткою не останньою, адже не перший рік у бригаді прохідників, рудник за рудником здають гірникам,— подяки, пошана, ордени, слава.

Дід Радько з усього того бачив самі заробітки.

— Грошви в тебе, Федоре,— ніякі птахофабрики не розклюють!

— Тепер не грошву, а раціони хай розкльовують.

— Кажуть, ти там на рудниках все рвешся, все бігом, все темпи та темпи!

— Руда глибоко, життя коротке,— ото й поспішаємо, діду Радько!

— А я тобі, синаш, скажу... Я тобі скажу, що спішка чоловікові не на пользительність, а на шкоду. Возьми мене к приміру. Всю війну сержант у пефеесі. Продовольчо-фуражне снабженіє. Це так кажеться, а я не фуражом, а харчами відав. Годував рядовий і командний состав, забезпечував харчоблок і все сопутствующе. Суп і каша — це тобі як? Це основа і все сопутствующе. Спішка в супі або в каші — це тобі як? Недовар. А що таке недовар перед вирішальною операцією? Провал операції. А хто винуватий? Харчоблок. Ось як воно там крутилося-вертілося. І за всю війну я в недовар не попав ні разу. А ти кажеш: треба спішить. А я спитаю: куди й чого? Женщину тобі треба, Федоре. І то таку, як моя племінниця Дора, під якою земля горить, як під отими газопроводами, а вже що над нею — то спаси й помилуй!

Федір зневажливо поводив крутим плечем, пахкав міцною сигаретою. Пусті слова. Ніхто й ніщо не може ні звабити, ні знадити його! Не такі

видри крутять хвостами в рудоуправліннях перед ним, а толку... Катря — ось його світ, а поза ним — нічого й нікого!

Він ніколи не забуде, як уперше її побачив.

Прийшов на рудник з армії. Звабив розповідями товариш по службі — і не обдурив. За Федора мало не билися. Взяли електриком у бригаду прохідників, де люди заробляли страшні гроші. Більше, ніж у професорів. А він після армійської служби в електротехніці був майже богом. І хто ж він такий? Сирота, дитбудинок, профтех, трохи заводу, а в армії — такі системи, що не снилися ніяким профтехам. Федір тоді навіть подумав: армія — тільки для того, щоб дати людині найвищу спеціальність. А тут ще друзяка, сусід по казармі (койки через прохід), два роки те й знає, що повторює: "Давай до нас, Федю, не пошкодуєш!" Ну, прибув. Влаштувався. Дали гуртожиток для холостяків. Кімната на шістьох, все інше — в кінці коридора. Вже краще, ніж в армії. А тут ще заробітки. Якісь дикі гроші, а ти — молодий і молодий.

Що таке Кривий Ріг? Місто, де тролейбусна лінія — на сто кілометрів. Населення — більше, ніж у будь-якому з десяти або й двадцяти обласних центрів України. Залізної руди добувається тут, мабуть, найбільше в світі, але виходило так, що найважливіші, найвпливовіші і найефективніші, коли можна б так сказати,— це все ж таки не гірники, а металурги.

Чому, з яких причин? Тому, що в них домна номер дев'ять найбільша, найдивовижніша, найунікальніша і ще й ще?

Федір був надто молодий, щоб перейматися міркуваннями престижності. Зате він знав, що в металургів є своє соцміс-течко, свої ресторани, кафе, танцмайданчики, а в гірників ніби воно все це і є, та водночас мовби нічого й немає. І танцювати треба було їхати до металургів, і знайомитися з дівчатами — теж у металургів, і надії, радість і майбуття — не в гірників, а знову ж таки в металургів.

Федір не міг змиритися з такою невідповідністю. Колись він уже зазнав тяжкої несправедливості в дитбудинку. Але що там? Ти сирота, пташеня людське, хто тебе почує, хто захистить? В армії попервах злякався сержантської диктатури, хоч згодом зрозумів: навіть диктатура може бути солодкою. Але для цього треба трудитися й трудитися, і день і ніч, і день і ніч, як наші батьки, діди, прадіди, як увесь наш народ великий.

Трудишся на руднику, а на танці треба добиратися до соцмістечка металургів. А слово "добиратися" в Кривому Розі означає зовсім не те, що в усіх інших місцевостях нашої країни. Тролейбусна лінія — на сто кілометрів уздовж степового кряжу! Саме місто в Дніпропетровській області, а краями своїми мало не дотикається ще двох областей — Кіровоградської й Херсонської! Руда залягає в земних надрах мовби окремими гніздами, велетенськими, мільйонно-тонними грудярами, рудники виникали на отих рудних гніздах, довкола рудників будувалися селища, а тоді поволі з'єднувалися між собою — і так у степах за сотню років виросло це дивовижне місто, якесь ніби одновимірне, чи що, майже позбавлене ширини,— сама довжина, без кінця й без краю, невпинна й нестримна!

А що для молодості всі відстані, і простір, і час! Як писав колись славетний український поет: "Сходили на базар, помилися у бані, я вірші сів писать у вечір золотий". Чи не те й у Федора і хлопців з його бригади! Після зміни — в душову, сяка-така вечеря, мерщій до гуртожитку перевдягнутися — і до соцмістечка, в золоті вечори, у вирування молодості, на ярмарок краси, принадливості, тасмничих поглядів і ще таємничіших надій!

Слово "танці" промайнуло тут майже випадково. Ним називалася безліч речей і явищ змісту прихованого і, сказати б, глибинного, отож воно виконувало роль суто службову. Принаймні для Федора, який їздити на танці до соцмістечка їздив, а танцювати не танцював. Стояли з хлопцями попід стінами залу (ще одна стіна з дужих, досконалих тіл), запекло курили, блискали зубами, перекидалися словами, хоч слова їхні,

жарти, щонайголосніші вигуки гинули безслідно в дикій грюкітняві оркестрика, який щедро й .нахабно використовував усі досягнення науково-технічної революції. Ревіння радіопідсилювачів, і шерех сотень ніг, і розсміяні молоді лиця, і гожість, принада, могуття і вічність життя — чорти його бери, заради цього варто було добиратися аж сюди! Навіть тільки для того, щоб отак стояти з хлопцями під стіною, курити вже й не до гіркоти в роті, а до гіркоти в душі і вбирати, вбирати, жадібно поглинати очима оцей дивовижний світ, такий, здавалося б, приступний і такий недосяжний водночас.

Скільки вечорів він отак простояв — цього не збалансують ніякі бухгалтерії і ніякі обчислювальні машини. В очікуванні щастя ми готові просидіти над берегом безмежного океану часу хоч і цілу вічність, не дбаючи про те, судилася нам та вічність чи ні. Терпіння винагороджується. А Федір був ще й упертий. Ясна річ, міг би теж, заплющивши очі, кинутися в отой шерех, вплестися в могутній рух, щезнути в отому вировинні, без надії видобутися звідти.

Не хотів. Стояв, курив, ждав. Чого? Не знав і сам. Але діждався. Вона виникла нізвідки. В короткому проміжку між двома танцями з'явилася перед Федором, так ніби був він тільки сам (крім неї, тут, як йому здалося, теж не було нікого), струнка, як свічка, різонула його темнооко, кинула насмішкувато:

— Продаєш свої зуби?

В ньому щось заскімлило від тої стрункості, й темноокості, і від її голосу, але він загнав скімлення подалі в душу й огризнувся:

— Продаю, та не всім!

— Ага! — безвиразно кинула вона і пішла від нього, стала зникати в те саме нікуди й нізвідки, з якого перед тим зродилася.

Тільки тоді він побачив, як вона йде і яка вона вся, і вжахнувся своїй грубості й дурості, готовий був умерти, аби тільки вона не йшла від нього, не віддалялася, не зникала, бо що ж тоді буде, що буде!

Забувши про свої гордощі, про хлопців з їхньою зневажливістю до дівочого племені, до всього на світі, Федір кинувся за дівчиною, лякаючись доторку, ловив її руки, не наважуючись наштовхнутися на темноокий погляд, принизливо зазирав їй в обличчя, караючись несподіваною раб-ськістю, здивовано чув свій і не свій благальний голос із пропеченого й висушеного горла:

— Дозвольте... вас... запросити... Вона засміялася йому в обличчя.

— Запросити? Куди?

— Ну...— Він зовсім зненавидів себе за рабство, яке розросталося в душі з швидкістю вибуху.— На танець...

— На який же?

Виручив отой крикун із залізним голосом, що саме оголошував вальс.

— На вальс! — зрадів Федір.

— А ви хоч умієте — вальс?

— Ну... Спробую... Прошу вас... Я постараюсь...

— Коли вже просите, то хай,— змилувалася вона. Тах він вмер і знов народився, а тоді народився ще

раз, тепер уже остаточно і назавжди!

Танцювати він не вмів, але танцював з Катрею (її так звали) все підряд, і в тому шаленстві були всі його надії.

Після вечора Федір попросив:

— Дозвольте провести вас додому?

— Спробуйте! — блиснула вона своїми незбагненними очима.

Поки їхали в тролейбусі, Федір боявся глянути на Катрю, промовити бодай слово, необережно поворухнутися, навіть дихнути. Здається, вона щось питала, він відповідав, тоді вона казала те й те, але що саме — він не міг би сказати й на страшному суді, приголомшений її знадою.

Нарешті вона сказала:

— Тут мені сходити.

Він зіскочив поперед Катрі, подав їй руку.

— Вам би їхати далі,— порадила вона.

— Ні-ні,— злякався Федір.— Як же можна?

— Не станете ж ви їхати зі мною далі?

— А хоч би?

Вона сміялася довго й зі смаком.

— Мені тепер он на той автобус, а він іде аж в Кіровоградську область!

— В Кіровоград?..— Федір вирішив, що вона знущається з нього.— Як це може бути?

— А так. Я живу аж там. У радгоспі.

— І щодня сюди на роботу? *

— Щодня.

— І... сама?

— Аз ким же?

Він заступив їй дорогу до автобусної зупинки.

— Я цього не допущу! Я повинен...

Катря відсунула його з путі так легко, ніби він був повітряним стовпом.

— Хіба вас не вчили не робити того, що не просять? Чомусь ці слова вразили Федора так, що він відступився і тільки покірливо проводжав Катрю поглядом. Схаменувся вже тоді, як вона сідала в автобус.

— Де ж я вас побачу? — гукнув розпачливо.

— Там, де й сьогодні! — прилетіла відповідь.

Він поїхав до гуртожитку, нічого не чув і не бачив, перед очима стояла Катря і чувся її голос, але чомусь тільки оті слова, що так його вразили, мовляв, чом не навчився робити те, а не робити сього, знати, що треба, а чого не треба, вгадувати, що хочуть, а чого не просять. А де б мав навчитися, звідки довідатись, коли дізнатися? В дитбудинку, де

однакова одіж, однакова їжа, немає жалощів і ніхто не питає про бажання? Не навчився обдурювати, вживати погані слова, але не мав змоги пускати паперових зміїв, крутити дзигу і літати вві сні. Тому теперь звичайнісінькі запитання стають для нього такими несподіваними.

Але він не міг собі дозволити лякатися слів. Знов і знов знаходив Катрю і вперто пробивався крізь її темноокість, насмішкуватість, неприступність, аж поки нарешті добрався й до того далекого радгоспного селища, і побачив непоказний будиночок, і зміг назвати страшенно схожу на Катрю жінку мамою, а Катрю... Не мав для того слів.

Перебрався жити до них. Міг би тепер ставати на квартирну чергу в місті, але Катря не хотіла про це й чути. Мати ніколи не покине свого обійстя, а вона не покине матір.

Батько втік од них, ще Катря була немовлям, завіявся десь і загубився, вони жили вдвох, ні про яку розлуку не могло бути й мови. Та Федір і не вимагав розлуки. Уперше в житті зазнав щастя жити в родині, мати рідних людей,— за це варто було пожертвувати всіма скарбами світу! Коли б їх мав, коли б міг ними розпоряджатися. Але мав молодість, силу, здоров'я, вміння, а ще — любов безмежну до Катрі, хіба цього мало?

Вдосвіта вискакували з теплого сну, відривалися одне від одного і, не відриваючись, бігли до автобуса (два кілометри до зупинки), їхали через степ, тоді своїм безмежним містом, до Катриної роботи, далі — Федір уже сам до своєї роботи, після робочого дня — знов те саме, тільки в зворотному напрямку, чотири години на їзду, вісім годин на роботу, дванадцять годин на все інше, а всі дні й ночі — на життя, на щастя, на все, чого не опишеш ніякими словами.

Все почалося влітку. Літо в його щасливості, теплі й красі не мало кінця, там — високе блакитне небо в білих прочерках далеких димів, тут — повні плоду сади і безугавний клекіт тракторів у полях довкола

селища, а між усім тим — дикий степ у полинах і чебреці, перлисто-сіре марево і коники в траві, досконалі, як щось інопланетне.

І завжди біля нього — Катря. Невисока, майже маленька, але міцна в усьому: в стегнах, в грудях, усім тілом, а темно-окістю своєю і голосом могла б звести з ума всіх чоловіків на світі, тим часом зводила Федора щодня, щогодини, завжди і вічно.

А ще її хода. Як вона вміла ходити! Мовби не дотикаючись до землі, в якійсь фантастичній перестрибливості, відштовхуючись од повітря, яке слухняно стелилося їй під ноги, набувало пружності і оманливої, невловимої змате-ріалізованості, як оте перлисте марево над степом. Ще й досі Федір бачив ту її ходу, Катря йшла до нього і від нього, кудись віддалялася, зникала, і він готовий був знову й знову віддати все на світі, вмерти, аби лише вона не зникла, щоб повернулася до нього, повернулася, повер...

Скільки вони їздили, скільки поверталися, скільки все те тривало — рік, два, три? Сонце, вітер, дощі, сніги, весняні розтопи і зимові хуги — все те чергувалося між собою і зливалося в безперервність і безкінечність їхньої молодості, безтурботності, сили, жаги і щастя.

Щастя має властивість, силу і могуття скорочувати й знищувати не тільки відстані, а й час, змотувати в тугий, не-розплетений клубок, спресовувати й безжурно ущільнювати не тільки події, випадки, все мале й велике в щоденності, але навіть саму вічність зводити до одної-єдиної миті, солодка привабливість якої — в надії, що вона ніколи не скінчиться. Та це тільки омана, і що більша вона, то тяжчих ударів має зазнати той, хто безжурно підкорився її владі.

Влітку, щоб скоротити відстань до автобуса, Федір і Катря бігали через глибоку балку, власне, й не балку, а байрак, в який узимку набивало повно снігу, а повесні затоплювало талими водами. Та балка влітку — терни, берестки, сотні трав і квітів, а взимку й ранньої весни —

десятки стежок довкола, уникливих, поплутаних, несміливих. Було щось ніби принизливе в несміливості тих обхідних стежок, мовби виклик їхній молодості, їхній зухвалості і їхній любові, може, саме тому Катря й спробувала чи то здивуватися, чи то обуритись:

— А чом би ми мали обходити й обминати?

— Справді? — негайно згодився Федір.

— Хочеш навпростець? — смикнула вона його за руку.

— Питаєш!

Вони побігли навпростець, навпрямки, напролом, і якби це було вдосвіта, коли ще стоїть приморозок, то все обійшлося б, але за день сонце, хоч іще й несміливе, та все ж весняне, підтопило лід у балках, він утратив свою твердість, став ніздрюватим, крихким, підступним; зовні все було гаразд, навіть біля берегів ще не з'явилася зрадлива смужка води, але ще недавно потужне тіло льоду порушилося в своїх глибинах незворотно, ніхто не міг того знати, вгадати, тут могла зарадити тільки обережність, передбачливість, прямо кажучи, несміливість і боягузтво, яких не хоче знати молодість і закоханість.

Федір і Катря побігли через байрак, по крихкому льоду, не бігли, а летіли, і вже б мали перелетіти, але біля самого краю замерзлої, промерзлої на зиму води під їхніми ногами тихо, безгучно щось проломилося (вони навіть не могли б сказати, під ким першим це сталося), те біле, по якому вони йшли, бігли, поспішали додому, стало сторчма, усунулося з-під ніг, зникло, а натомість виникла чорна, холодна, страшна своєю несподіваністю вода і залила все їхнє життя.

Тоді вони ще не могли цього ні зрозуміти, ні усвідомити.

Федір, провалившись до пояса, миттю вхопив Катрю, підняв її над тою чорною водою і так виніс на берег, ламаючи лід, брьохаючись у твані, що не замерзла, виходить, за всю зиму. Мабуть, твань ніколи не замерзає і взагалі не боїться нічого, на те вона й твань.

Він хотів тоді нести Катрю на руках аж до самого дому, а вона відбивалася, сміялася, била його темноокою гнівливістю:

— Здурів! Не мені — тобі дісталося!

Воно справді було так, але для Федора все обійшлося, а Катря після тої крижаної купелі вже не встала.

Попервах вони нічого не збагнули. Ну, застуда, ну, грип, ну, те й се. Медицина ж всесильна, і всемогутня, і найпередовіша в світі, і цілих два міністерства на кожного громадянина, одне лікує, друге виготовляє медикаменти й усе потрібне. А виходило так, що проти темних сил природи — ніхто й ніщо, ніякі міністерства, ніяка медицина, наука і всі досягнення.

У Катрі почалися ускладнення, щось ускочило в її кістки, в суглоби, у все тіло і стало хапливо й жорстоко згризати в ній усе, що могло рухатися, що давало силу й життя. Людина неспроможна осягнути такий жах. Усе можна подолати, та тільки не власне безсилля й безпомічність.

Мати Катрина померла за рік після доньчиного нещастя. Федір зостався сам. Наодинці з Катриним стражданням і власним болем. Страждання навалилося на нього, як земна порода, він підпирав її плечима, розпихав руками, темну, вперту, немилосердну, а вона гнітила й знищувала, і не було рятунку. Прогнати темряву! Світла! Ввімкнути всі потужності, основні, додаткові, резервні, аварійні! Він рвав рубильники, світ заливало нестерпне сяйво, а Катрі однаково ж нічого не помагало, бо нічим не вирвеш її з темного болю. їй крутило ноги, руки, тоді вона вже

не могла навіть поворухнутися, жили в ній тільки очі, та незмінним лишався її прекрасний голос.

Що може бути кращого за жіночий голос рано-вранці, удосвіта, на початку нового дня? Радіосигнали, вісті з усього світу, музика сфер — усе блідне перед цим голосом, з яким зрівнятися можуть хіба що дитячі перемовляння, схожі на пташиний щебіт. Але Федорові не дано було знати дитячих голосів, уся музика світу зосередилася для нього в Катриному голосі, єдиному, що залишилося йому від їхнього щастя і спогадів про недавнє.

Він відмахувався від спогадів зі стогонами і зубовним скреготом. Навіщо ятрити серце?

Тепер його життя розполовинилося між роботою і Катриними стражданнями. Міг би піти з бригади, влаштуватися десь на поверхні, на півставки, на півчасу. Його візьмуть скрізь залюбки. Що йому — гроші, заробітки? Навіщо все, коли Катря... Але потім думав: гроші потрібні здоровому, а недужому — ще потрібніші. Хоч здоров'я не купиш і не заміниш нічим.

Іноді йому хотілося кинути все на світі. Бути тільки біля Катрі, ходити, як біля малої дитини, сповняти всі примхи, забаганки, вередування. То готов був утікати світ за очі, щоб не бачити її страждань, не боротися з ними, не відчувати безсилля й безнадії.

Ніколи не думав, що життя таке немилосердне.

Пробував утішати себе, що страждання — ознака життя, що не страждає тільки прах. А що йому і що Катрі до тої надто жорстокої істини?

Федір не хотів здаватися. Рятувався роботою, "заробітками, пробував замінити Катрі здоров'я дбанням і видимими доказами своєї безмірної любові.

Придбав машину, добудував до їхньої непоказної хатки цілих три кімнати, напхав їх меблями, вистелив килимами, поставив перед Катриним ліжком кольоровий телевізор. У вихідні возив її до магазинів, бігав туди, вертався, розказував Катрі, що там є, приносив показати, питав, що купити. Щороку їздили в Цхалтубо на води, які мали б помагати, але не помагали, тоді шукав найновіші ліки, виписував, випрошував, вірив і не вірив. Тепер обіцяли путівку на якісь цілющі води в Словаччині, а ще ніби з'явилися нові ліки з хрящів, чи що. Колись ласували свинячими вухами щойно обсмаленого кабана, тепер, виявляється,— хрящ має цілющі властивості. Невже це правда? І невже порятунок у примітивному хрящі?

Тим часом міг пересвідчитися хіба що в тім, що вухо — це мовби наш радар, завдяки якому такі, як Федорів сусід дід Радько, вміли винишпорити, де що погано лежить і де в твоїй душі та струна, що ось-ось обірветься.

Почув ту струну і щосили, немилосердно став смикати і рвати її, хоч Федір уже тримався за неї обома руками.

— Женщину тобі треба,— вириплював із-за хвіртки дід Радько іржавим голосом,— та й то таку, як моя племінниця Дора!

Федір затуляв вуха, втікав од того поточеного шашелем спокусника, слав на нього найтяжчі прокляття, стискував тяжкі кулаки: як він сміє і яке йому діло до їхнього життя!

І далі не було для нього кращої музики, ніж Катрин голос на початку дня. Враження таке, ніби вона й не спала ніколи. І кінчався кожен день теж її голосом, і це було прекрасно. Він любив гладити її волосся. Любов

їхня втратила тілесність, зате набула такої ж простоти й вічності, як віра. Федір чомусь став вірити, що справжня любов — це не тільки яскравий спалах життя, але водночас і вмирання в іншому. Свою смерть уявити тяжко, та все ж таки можливо, а того іншого — ніколи! Між ними не було жалюгідних утішань і лицемірних обітниць, вони мужньо обходили неминуче, збували його мовчанкою, і в цьому було більше благородства і правдивості, ніж у потоках нещирих запевнень.

Федір мовчки гладив Катрине волосся, так ніби хотів довідатись, які повільні думки пропливають в її голові. Може, й думки непорушні, як тіло?

Він став повільніше говорити, повільніше ходити, від того все, що робив, ставало міцнішим, надійнішим, товариші помітили це і обрали його бригадиром.

— Засипле тепер Катрю грошвою по саме нікуди! — зітхав дід Радько.

Федір і далі знав тільки роботу і Катрю. У вихідні возив її в степ і по магазинах, удома наставляв перед нею телевізор (зварив антену, щоб можна приймати всі програми), сам вештався по господарству. Встановив батареї для обігрівання всіх кімнат (котли — на мазуті), виклав у Катриній кімнаті модний камін — для духу і живого вогню, щоосені заготовляв дрова, хоч із ними в степах і непросто.

Скільки можна зробити для дорогої людини, і як це приємно! Мав би змогу — сонце на небі зупинив би для Катрі і вже не за те, що дає вона йому сьогодні, а за самі лиш спогади про її любов, яка не минає ніколи. Немає на світі нічого більшого за любов у шаленстві молодості, а ніщо велике не забувається навіть у розпачі й безнадії. Втратити любов — утратити найдорожче в житті, та й саме життя. Але ще страшніше втратити пам'ять про любов. Бо що ж тоді єднатиме людей і цілі покоління, які не можуть приходити одне за одним, як листя на деревах, щезати, як спів птахів у лісі, як вітер над степом, як сліди на піску і кола на воді.

Коли, вдовольняючись минулим і спогадами про нього, вже не шукаєш нового щастя, воно тебе теж не шукає, зате нещастя знайде, хоч як його уникатимеш. Темна тінь насувалася на Федорову пам'ять, а він не бачив тої тіні і не здригнувся від неї, бо вона падала на нього не живим холодом, а мертвим теплом, як місячна сіть на сплячого.

Восени дні покоротшали, поки Федір добирався після роботи додому, вже темніло, він кидав машину перед двором, мерщій біг до Катрі, хапливо цілував їй щоку або волосся, питав, як вона, тоді йшов поставити машину в гараж, після чого вже починав поратися по господарству.

Дні були мовби однакові, але водночас і неоднакові, різнилися Катриними словами, поглядами, усмішками, він навчився вловлювати найнепомітніше в її поведінці, радіти або тривожитись, втішати дружину або ж охоче слухати, як пробує втішати вона його, жаліючи і співчуваючи.

— Замучився ти зі мною,— ласкаво казала вона йому.

— Ну, що ти, мала! — обурювався він, ховаючи свою зніяковілість за хмарою міцнющого сигаретного диму.

Осінь була рання, і рано вдарили приморозки, трава ще не зготувалася до зими і вперто зеленіла з-під жовтого листя, що сумно шелестіло під ногами, і між круглим булижником, яким Федір вимостив під'їзд до гаража. Трава густа, буйна, зелена, аж чорна, вона щосили рятувала свою ніжність, розпачливо пробивалася між твердим холодним камінням до розкоші простору, до сонця, радості і зеленіти, зеленіти. Федір обережно ступав по камінню, не насмілюючись зачепити, потривожити те зелене чудо. Ах, якби могла зазеленіти отак його нещасна Катря! А він сам? Хіба йому не хотілося б ще зазеленіти?

Він поставив свої "Жигулі", вийшов у двір з другого боку гаража, штовхнув ліктем дверцята (руки щойно помив, але не витер і тепер

струшував із них воду), клацнув автоматичний замок, тепер до ранку, вірні "Жигулики"!

Федір ще трохи постояв (власне, якусь мить), тоді згадав, скільки ще має справ, мерщій обернувся, щоб іти до будинку, і в цей час од хвіртки діда Радька несподівано пролунало:

— Страстуйте!..

Федір здригнувся. Звичайне слово "здрастуйте", вимовлене пошепки, враз набуло таємничості, загрозливості, втратило свою звичну привабливість і привітність, тепер була в ньому якась сторожкість, страх, страсті...

Коли б за хвірткою стовбичив дід Радько і зачіпав Федора якими-небудь дурницями, можна було б просто відмахнутися, пославшись на клопоти, мерщій прошмигнути до будинку, грюкнути дверима веранди — і край.

Але тут була чужа, незнайома людина, до того ж жінка (бо шепіт отой — жіночий), вона привіталася перша, хай і не зовсім звично, і тепер він мав виявити бодай якусь чемність, відвзаємнити оте "страстуйте" звичайним "добривечір", спокійно, доброзичливо, по-сусідськи. Все ж не зміг погамувати злої рішучості в кроках, коли наближався до хвіртки, і його "добривечір" теж вимовилося якось крізь зуби, не так як слід.

За хвірткою стояла невисока молода жінка в кольоровій імпортній куртці, застебнутій під саму шию, на білому вродливому обличчі темно висвічувалися великі довгасті очі, електроліхтар біля Федорового гаража, мляво борюкаючись з осінньою сутінню, насилав на хвіртку химерну мішанину світла і тіней, від чого все тут набувало настороженості п моторошності.

А може, то тільки здавалося Федорові?

— Ви — Федір?

Поспитала жінка так само пошепки, і від того вийшло: "Ви — Фетір?". Він ніяк не міг скинути з себе розгубленості, тому вона прийшла йому на допомогу:

— Я — Дора.

Знов пошепки — і вийшло: "Тора".

її високі груди рвалися з-під куртки, і Дора, мовби гамуючи їх, підіймала плечі, притискувала до грудей лікті, а руки схрещувала, і утворювався такий собі кошичок із жіночих долонь, який може свідчити — залежно від багатства чоловічої уяви — і про беззахисність, і про щедротність.

Цього разу Федорові не доводилося напружувати уяви, щоб наповнити той звабливий кошичок: там уже вгніздю-валася дивна істота, що висвічувала майже такими, як у Дори, очима, та тільки якими ж тяжко-мертвими, мов із того світу!

— Що це? — з острахом спитав Федір.

— Мій Гаврюшка.

Знову шепіт, і вийшло: "Хаврюшка".

— Та це прямо чортяка! — не стримався Федір.

— Гаврюшка — кіт незвичайний. Дуже рідкісний і дуже дорогий.

— Чортяка! — вперто повторив Федір і, вже не дбаючи про чемність, кинув на ходу: — Пробачте, я побіг, бо ніколи!

— До побачення,— полинув йому навздогін Дорин шепіт, в якому приглушилися всі дзвінкі звуки, і вийшло: "То попа-чення..."

Катрі Федір не сказав нічого, а вона, хоч володіла чутливістю майже надприродною, здається, що не вловила ніякої загрози. Про себе Федір і не думав. Які загрози, яка сила похитне його душу!

Та все ж ледь чутний голос темної перестороги пролунав у ньому, і того вечора Федір більше не виходив із будинку, а наступного, приїхавши з роботи, мерщій побіг до Катрі через двір, подалі од тої проклятої хвіртки, намірившись поставити машину в гараж згодом, геть зовсім уночі, коли все засне. Прошмигнув од воріт до будинку, намагаючись ступати нечутно по кам'яних плитах, якими виклав доріжку, щоб Катря не місила грязюки (ще коли дружина трималася на ногах), уперто наставляв бік, спину туди, де могла стояти сусідка, квапився так, що запліталися йому ноги, він мало не впав, не полетів сторч головою, але встояв, мовчки вилаявся, і тільки тоді відчув, як об ноги йому щось ударилося — раз і вдруге. Билося й перед тим, ось чому й зашпортувалися йому ноги. Федір глянув униз. Гнучка темна істота метнулася на стежці, мірячись знову вдаритися йому об ноги, він відскочив, але істота виявилася меткішою і все ж ударила, та ще мовби одразу з двох боків, що вже й зовсім було неймовірним, і все те мовчки, без жодного звуку, в якійсь моторошній затятості й запеклості.

— О чортяка! — майже простогнав Федір і, забувши про голос перестороги, рішуче звернув із доріжки йдюпростував до хвіртки, де — знав напевно — темнооко біліє обличчям молода жінка в кольоровій синтетичній куртці.

— Слухайте! — кинув він їй сердито, ще не доходячи.— Тримали б ви свого чортяку!

— Страстуйте,— пропалила вона прохолодне вечірнє повітря гарячим шепотом.— Мій Хаврюшка росумний котик...

"Свистів я на його розум!" — кортіло сказати Федорові, але він стримався і сказав інше: — Тримайте його біля себе, бо ніколи мені ще й з котами!

Повернувся й пішов, а вслід йому чувся тихий сміх, мов той палючий шепіт, і Федір готовий був бігти, втікати світ за очі чи провалитися крізь землю. Хряпав дверима — одними, другими, третіми, але за якими дверима заховаєшся від невідворотного, від дикої сили, що вступає в тебе не знати звідки, як і чому?

— Федю, то ти? — спитала з своєї кімнати Катря.— Чому ти так грюкаєш дверима?

— Ти думаєш, мала, то я грюкаю? — гірко усміхнувся він, ховаючи холодне своє обличчя в її теплому волоссі.— То воно само грюкається.

Ті кілька різких слів, кинутих Дорі про її сіамського кота, дали Федорові визволення до кінця тижня, але надходили вихідні, два безкінечні дні,— як тут уникнеш сусідки, куди сховаєшся, чим затулишся?

В суботу були магазини. Він вивів із гаража машину, начистив її до блиску, вистелив Катрине сидіння-ложе хутряним килимком, тоді пішов до будинку збиратися. Коли ніс Катрю на руках через двір, біля хвіртки стояла Дора, тулячи до грудей свого диявола, стояла мовчки, не віталася, не шепотіла, Катря ніби не бачила її, не могла бачити, а все ж помітила і спитала Федора надто спокійним голосом:

— Хто то?

Мала б ще додати "Федю", тоді вийшло б звичне: "Хто то, Федю?", але не додала, мабуть, навмисне, Федір одразу вловив ту напружену навмисність і якомога байдуже відповів:

— А я знаю? Родичка якась дідова Радькова абощо... Катря не питала більше нічого, але якось підозріло поважчала на руках у Федора, аж він стривожився:

— Що тобі, мала?

— Мені — нічого,— тихо відповіла вона.— Нічого — мені...

Так ніби натякала, що тут не їй, а йому щось може загрожувати.

Півдня їздили по магазинах, щось купували, щось розглядали, жінки, дивлячись, як Федір носить до машини то те, то се, радячись із дружиною, заздрісно зітхали: "Який чоловік! Який святий чоловік!" Федір щоразу цілував Катрю, вигідніше вмощував її, знов цілував, вона вдячно усміхалася йому, сяяла розумними чорними очима, але обоє відчували, що немає того дня радості. День був безрадісний.

А ввечері, коли Федір згрібав листя під яблунями, долетів до нього шепіт, схожий на металевий ляскіт сталевих дротів, і мовби зачепив його дротами і потягнув до себе — не зринеш, не визволишся, не порятуєшся.

Став перед тими чорними очима, в глибині яких ярів жар, ще одні такі самі очі лиховісно яріли в жінки над грудьми — суцільне наслання і чортівня!

— Ваша дружина дуже красива,— сказала Дора, і Федір уперше почув її голос і здригнувся мимоволі: голос був глибокий, як у Катрі.

— Красива,— понуро згодився він.

— А дітей у вас не було? — несподівано спитала жінка.

— Ну, не було...

— І що — й не буде?

— Ну...

— А в мене знайома лікарка є. Каже, що в мене буде десятеро або й ще більше!

— До чого тут діти? — з подивом і невдоволенням буркнув Федір, досі ще неспроможний збагнути, як він опинився біля хвіртки і чому стоїть тут і веде дивну розмову з дивною жінкою, і взагалі — навіщо все це? А сам згадував, як іноді прокидався вночі і, хоч який був утомлений роботою, хотів дитячого плачу, безсоння, клопотів, лякався пустки в домі й у житті, жалів людей, які не знають цих ляків, забуваючи, що й сам такий. Ах, як він хотів сина! Щоб жив рід, щоб жило прізвище. Чому син і чому прізвище? Хіба в ньому повторюється людина? Життя неповторне і кожен неповторний — це так, але тоді що таке вічність?

Несподівано він розповів Дорі про те, як сталося нещастя. Як вони разом з Катрею провалилися в балці, було й неглибоко, ледь вище колін, щоправда, потім йому вода сягнула вже й до пояса, але Катрю він устиг вихопити й поставити на міцний лід, сам ще брьохався в крижаній воді, та, бач, хвороба його не зачепила, а в Катрю вп'ялася залізними зубами. Така несправедливість долі.

— А мене б ніяка хвороба,— гладячи кота, похвалилася Дора.

— Не треба зарікатися.

— Так я ж знаю. Ось візьміть мою руку — побачите! Він злякано відсахнувся, але вона встигла доторкнутися

йому до плеча і мовби пропекла і цупку тканину куртки, і сорочку, і шкіру до самих кісток. Чортиця з отим німим чортякою, що ненависно вилуплює на тебе свої пекельні бульки!

В неділю не по-осінньому пригрівало сонце. Федорові привезли машину грабових оцупків, які тепер тільки поколоти — і на всю зиму стачить дров для каміна. Федір тачкою перевозив од воріт до сарая грабини, сорочка розстебнута, рукава закачані, молоде дуже тіло рветься на волю, яскріє потом на сонці, і той піт мовби ще більше підкреслює молоду силу і привабливість чоловічу, в ньому таку нездоланну, що Дора півдня стоїть біля хвіртки і не відводить од Федора своїх вогнистих очей.

Він бачить той погляд, коли крадькома зиркає в той бік сам, відчуває плечима, спиною, всім тілом, кожною жилочкою, ненавидить молоду жінку за настирливість, за нахабство, та водночас йому й приємно, хоч сам знає, що в тій приємності є щось гидке.

Частіше, ніж звичайно, бігав Федір до Катрі поглянути, як там вона, і щоразу, мовби ухиляючись від Дори, обминаючи її, проходив ближче й ближче побіля неї, бачив її при світлі, на сонці, виразно аж до здригання, ненавидів і не міг відвернутися, утікав і знов вертався й вертався. Навіть отой сіамський кіт не відлякував, хоч і встромлював Федорові в груди свої ненависні очі. Кіт ні спав, ні дрімав жодної миті. Чи то погано пригрівало осіннє сонце, чи то спав з розплющеними очима, як справжнійчортяка? А господиня його була справжня чортиця — інакше як би могла вона так обезвладнити молодого дужого чоловіка і як зуміла б перебрати в його Катрі все, все? І голос був Катрин, і очі, і шия, і руки, і груди — на згубу йому, на погибель, прокляття, прокляття!

Дід Радько палив сухе листя, вогонь не золотився, а ярів темною кров'ю, Дора скинула свою куртку і була в барвистій кофті, теж червоній, як кров, сіамський кіт у неї на грудях клубочився бурий, як полум'я від сірки, пекельна істота з пекельними очима, в чорних лиховісних обідках, які ніби вклепані в залізні шайби. Вогонь і залізо на зболену Федорову душу і на їхнє з Катрею нещасне кохання, на пам'ять і спогади про нього, безжальний вогонь і ще безжальніше залізо, а люди ж іще немилосердніші за них.

— Як упораєтесь, я вас ждатиму ввечері,— невинно посвітила на Федора очима жінка, і слово "ждатиму" в її палючому шепоті переінакшилося на "штатиму".

Він злякався вже не на жарт і спробував сховати свій переляк за грубістю:

— Чого б це ви мене ждали?

— Мені треба вам щось сказати!

— А що казати?

— Дуже важливе.

— То й кажіть.

— Ні, це так не робиться. Для цього треба прийти спеціально...

— Ну! — махнув він рукою і побіг собі у справах.

Ясна річ, і в гадці не мав іти до неї ні ввечері, ні будь-коли. Вже все позачиняв, приготував на завтра, вклав спати Катрю, мав би лягати й сам, докурював на веранді останню цигарку, і тут насунула на нього темна сила, штовхнула його, вдарила в серце, в душу, він розтоптав недокурок, відчинив двері і, вагаючись, йдучи і не йдучи, проклинаючи себе, тяжко караючись, усе ж пішов туди, куди не мав іти ніколи й нізащо, і хвіртка була відхилена, і молода постать ніжно сутеніла в тому розхилі, і того чортяки нарешті не було на руках у Дори, може, й зовсім ніщо між ними не стояло, не перешкоджало? Ні-нд, неправда! Федір тільки там схаменувся і спробував позадкувати, втекти, рятуватися, але Дора вхопила його за руку, притиснулася боком, мовби припечатала до себе, а тоді ще й приклепала палючим своїм шепотом:

— Мені холодно...

А чулося: "холотно..."

— Ви щось хотіли сказати,— пробурмотів він.

— Як же мені казати, коли я вся змерзла в самій блузці... І тулилася, тулилася до нього боком, і рука, мов сіть,

затягувала й обезвладнювала Федора, а він не випручувався

(хоч і знав, що треба, треба!), він мовби прагнув солодкого рабства, дурного безуму і лютився, що йому щось стає на заваді, перешкоджає, перепиняє. Що? Що? Збагнув це тільки тоді, коли знов зіштовхнувся з жінкою, що крутобоко билася об нього, не дозволяючи нічого більше.

Лиш тоді розгледів звірюку, якого притискувала до грудей Дора. Одна рука для нього, Федора, друга — для цього чортяки.

— Прибери його к чортовій матері! — прошепотів Федір.

— Гаврюшку? — обурилася вона.— Ви хочете, щоб я прогнала мого Гаврюшку? А хто ж мене захистить від таких мужчин, як ви?

Вона вже не шепотіла, і Федір злякався, що ці дурні слова почує Катря, а коли й не Катря, то почує їхня любов, їхня така прекрасна колись любов, що тепер конає в здриганнях, у конвульсіях, в німоті, безпомічна й беззахисна перед дикими силами природи.

І Катря, мабуть, справді почула або відчула й покликала його: "Федоре!", і той поклик долинув до нього, як голос тривоги й перестороги, як нагадування про честь і безчесність, про чистоту і вірність. "Фе-доре! Фе-доре!"

І тільки завдяки тому голосу він зумів одтрутити від себе жінку, рішуче відставив її на той бік хвіртки, мерщій відгородився, понуро мовив:

— Не треба... нічого не треба... Пробачте...

І пішов мерщій звідти, майже побіг, і тут з кущів вилетів живий клубок, з розгону вдарився Федорові об ноги, з одного боку, з другого, бив із чортячою силою, але ні зупинити, ні перепинити чоловіка не зміг.

Федір боявся спитати Катрю, чи справді вона його кликала, чи йому вчулося, він мерщій заліз у постіль, весь здригався од холоду майже неземного, і вперше в житті йому хотілося вмерти.

Вранці забулося. День минув, як завжди. Коли ввечері цілував Катрине волосся і вона лагідно питала: "Ну, як ти, Федю, сьогодні?", відповідав бадьоро й безжурно: "Та як? Робив!"

У тому слові для них було все: злагода, спокій, усталеність, надії. Робив — і все прекрасно! Робив — і ніяких клопотів. Робив — отож усе гаразд.

А чи ж усе? Мав ще ставити машину в гараж, а виходити звідти побіля хвіртки, побіля... Прокляття, прокляття!

Йшов до машини, як на плаху, навмисне довго грюкав засувами, а в самого стояв нестерпний грюкіт в голові і крик перестороги й розпачу розлунювався в ушах: "Пропав! Пропав!"

Коли зачиняв дверцята гаража, від хвіртки прошелестіло зміїне "страстуйте", і він весь зіщулився, зібгався та водночас і розлютився. Ну, чому він такий безпомічний перед цією жінкою? Хіба досі не вмів замуровуватися в своєму терпінні, неприступний і твердий, як сама честь? І хіба не був чистий і незрадливий, мов маленький хлопчик, чужий темним пристрастям і скаламученості душі?

А тим часом могутня, незборима сила жорстоко пхала його до погибелі, до падіння, і він знов був там, де вчора, і знов палкий шепіт, і вогнисте тіло, і світ кінчався для нього, мов для потопаючого.

Він виринув. Відринув усе темне й злочинне, ВТІКІВ до чистоти і свободи, а сам уже знав, що не втече ніколи. Чи ж не досить минулого щастя, чистого, як надія? Нестерпна відраза до себе душила Федора, він не міг ні їсти того вечора, ні навіть дихати вільно, насилу спромігся упорати Катрю, прилаштував їй так, щоб дістала рукою пульт дистанційного управління телевізором, сказав утомлено: .

— Вимкнеш, мала, техніку, як додивишся, а я, мабуть, засну. Завтра рано на роботу, а мене щось ніби ламає.

— Кінопанораму не дивитимешся? — спитала Катря.

— А ну її з богом! — спробував він усміхнутися. Влігся в своїй кімнаті. Годинник на тумбочці перед очима.

Сліпий циферблат і цифри чорні, як Дорині очі. Чому Дори-ні, а не Катрині? Ага, чому? Хто відповість, яка сила зарадить і порятує?

Він не міг заснути, пішов до Катрі, мовчки гладив їй волосся, дивився на екран телевізора, де ведучий кінопа-норами вихвалявся своїми всесвітніми кінознайомствами, глухо промовив:

— Утекти б нам, мала, куди-небудь?

— Куди ж, Федю? — звела вона на нього свої чисті очі.

— А я знаю? Взяти б мені відпустку — і гайнути! Хоч у пустиню! Де тепло і сонце. Тобі ж треба сонця, а тут уже, бач, осінь.

— Ми ж улітку збиралися. А тепер їхати — дощі, сирість, холодно... Тут у нас тепло і гарно. Правда ж гарно, Федю?

— Ну,— він не знав, що відповісти.— Я, мабуть, спробую заснути, а ти додивляйся, мала.

— Доброї тобі ночі, Федю.

Він знав, що не буде віднині для нього добрих ночей. Дні ще були порятунком. Бригада, люди, робота, клопоти приємні й неприємні, колотнеча й вічне напруження, та в усьому тому очищаєшся душею, а тіло хоч і втомлюється, мовби молодіє і хоче жити ще дужче й краще.

Ще зовсім недавно і вечори його щасливо доповнювали дні, а ночі дарували спочинок і легкість для днів нових. Тепер же вечори навалювалися незносним тягарем, що загрожував суцільним понівеченням і понищенням не тільки тіла, а й душі.

Федір бився об свій біль, об своє безсилля і не знаходив виходу. Зненацька відчув самотність і покинутість усім світом (сам винен, сам!) — ні з ким порадитися, нікому не розкажеш, не поскаржишся, бо й про що, на що? Є таємниці, яких соромишся навіть перед самим собою. Ніякі сповіді не можуть добратися до них. Він і сам не міг проникнути в глибину тих своїх таємниць, не мав над ними ні сили, ні влади. Знав тільки, що відходив і відходив од чогось дорогого й неповторного, а куди прибивало його, до якого берега, до якої душі,— і чи ж знайшов душу?

Все це підказував йому розум, і застерігав його теж розум, і Федір мовби й прислухався до його голосу, але це тривало тільки до тої пори, поки приїздив він з роботи і поки за усталеною звичкою біг найперше до Катрі і впевнювався, що з нею все гаразд, а тоді насувалося на нього оте страшне й неминуче, він боровся з ним, душа його рвалася від нелюдських зусиль, а непереборна сліпа сила гнала в темний двір, на темну траву, до темної хвіртки, де темно висвічуються манливі жіночі очі

й пекельною чорнотою вбивають тебе ще одні очі — нелюдські, лиховісні, чортячі. Він знає, що не хоче туди йти, але змушений, він карається в душі, але знає, що опиниться там, він проклинає себе, але безсилий противитися темному нездоланному покликові, і навіть Катря, яка відчуває і передчуває все на світі, неспроможна ні застерегти його, ні зупинити, ні врятувати.

— Йдеш? — каже вона, не питаючи, а згоджуючись із неминучим.

— Піду покурю,— пробує він збрехати.

— Кури тут. Ти ж знаєш: мені приємно, коли ти куриш.

— Ні, я надворі. Тобі шкодить дим. Лежи, мала. Я скоро... Обоє знають, скільки тут неправди, але обоє вдають, ніби

все гаразд, ніби так і треба.

Він біжить до хвіртки, мовчазні, хапливі доторки, шаленство, кінець світу, але він же перший і знаходить у собі силу покінчити з цим, ховається від знесамовитілої жінки за байдужим деревом хвіртки, пробує погамувати не так її, як себе самого:

— Нащо це все, Доро? Ми ж дорослі люди і повинні. Коли б хлопці з моєї бригади дізналися про...

Але жінка не визнає розмов безпредметних. Вона живе в реальному світі, серед простих дій і вчинків, тільки про це вона й може вести мову, тому Дора мовби не чула стривожених Федорових слів, спокійно повідомляє:

— Мені треба пошаткувати капусту в Родіона Степановича, а після того я вже й поїду.

Федір мовчить, ніяк не відгукується на цю відверту загрозу, жінка ображається на таку байдужість і з притиском повторює:

— Я поїду. Хоч могла б і не...

— Пробачте,— каже Федір і ганебно втікає, цього разу вже не лякаючись навіть можливих нападів сіамського кота, готовий приймати удари набагато тяжчі, може, й удари самої долі. А жінка дивиться йому вслід і спокійно усміхається, знаючи, що тепер уже нікуди він не втече.

— Гаврюшка! — кличе вона свого улюбленця.— Де ти, котику?

Ще минуло не знати й скільки днів, Федорові ставало дедалі тяжче, та водночас мовби й легше, між ним і Дорою почалося щось ніби ота затяжливо безглузда війна між двома азіатськими державами: бурхливі наступи, штурми, несподівані залягання, вдавані випади, нещирі замирення, удари в спину.

"Поїхала б вона собі",— без надії думав Федір, але Дора не їхала, вже кілька днів шаткувала капусту дідові Радькові на зиму, і щовечора чутно було стукіт ножа з дідової веранди і видно зграбну жіночу постать за освітленими шибками.

Федір після роботи, поставивши машину і доглянувши Катрю, колов біля сарая дрова, курив, прислухався до стукоту ножа на веранді в сусіда, ждав, сам не знаючи чого, водночас лякаючись того ждання і ненавидячи себе за нього.

Вечори низалися в одноманітність темряви й пустих очікувань — один, два, три,— знов наближалися вихідні, яких Федір боявся найбільше, бо все, що може статися в темряві, зароджується при світлі, вдень, коли люди стають лице в лице, око в око, голос у голос,— і вже або ненависть до могили, або ж...

Ніби намагаючись віддалити близьку вже, неминучу суботу, він у п'ятницю колов дрова допізна, до темряви такої густої, що її можна було місити пальцями, як глину, коли переставав махати сокирою, щоб перекурити, чув невтомний стукіт Дориного ножа на дідовій веранді, вспокоювався від того стукоту, а тоді лютився, сам не знаючи чому. Про

Катрю на якийсь час забув, і тому новий звук, який пролунав у темряві, спершу не дійшов до Федорової свідомості, хоч одразу ж його струсонуло й повергло в прірву відчаю, в жах і розпач, бо то був Катрин голос, її крик, зойк, благання, може, навіть вмирання: "Фе-доре! Фе-доре!" Кричало все: темрява, дерева, трава, повітря, він отерп і осліп од того крику, од зойку, стогону — "Фе-доре! Федоре!".

В невловиму мить між двома зойками його вухо вловило зловісну тишу в сусідів, не шаткувала вже капусти жінка, не було її там, щезла, переметнулася кудись, куди ж? І коли знов простогнала Катря здалеку, ледь чутно "Фе-доре!", вчулося йому "Дора!" і уявилася хижо красива немилосердна жінка з ножакою в руках і його нещасна Катря, безпомічна й беззахисна перед нею, і гостре шипіння крові з ран од того немилосердного ножаки,— Федір, як був із сокирою, кинувся до будинку, вскочив до кімнати, освітленої тільки мигтінням телевізора, побачив Катрю, всю в пасмугах крові, умираючу, може, й мертву вже, побачив розвогнені пекельним жаром чужі очі і вдарив по них у короткому замахові сокирою, тоді вдарив ще й ще, не дивлячись, нічого не відчуваючи, в непам'яті, так вискочив із будинку і побіг, сам не знаючи куди, проклятий тепер кров'ю і всім живим і мертвим на світі.

Спам'ятався перед хвірткою, за якою стовбичив іржаво-головий дід Радько. Несамовитими очима Федір поглянув на те, що тримає в руці, зі стогоном і здриганням пожбурив у темну траву закривавлену сокиру, прошепотів у обличчя сусідові:

— Ось! Порішив вашу Дору! Хай знає! Хай вона тепер знає!

Дід Радько ошелешено кліпав підсліпуватими очима, а від веранди його будинку, в розхристаній на повних грудях білій кофті бігла живісінька Дора і заламувала у відчаї руки:

— Він убив мого Гаврюшку! Такого кота! Такого котика!..